

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Psühholoogia instituut

Riin Leas

**KOOLIKIUSAMISE PEALTNÄGEMINE: KÕRVALSEISJATE
PSÜHHOLOOGILINE HEAOLU**

Magistritöö

Juhendaja: Astra Schults, PhD

Läbiv pealkiri: Kiusamise kõrvalseisja psühholoogiline heaolu

Tartu 2020

Koolikiusamise pealtnägmine: kõrvalseisjate psühholoogiline heaolu

Kokkuvõte

Käesoleva töö eesmärk oli uurida kiusamise kõrvalseisja rolli ja psühholoogilise heaolu seoseid, lisaks uuriti soolisi erinevusi kiusamise liikide osas. Uurimuses osales 61 õpilast viiest Eesti üldhariduskoolist, kelle vanus jääb vahemikku 13-16 eluaastat ($M = 14,13$, $SD = 0,92$). Õpilaste kogemust kiusaja, ohvri või kõrvalseisjana määratleti Olweuse kiusaja-ohvri küsimustiku abil ning psühholoogilist heaolu mõõdeti Kidscreen-52 küsimustikuga. Uuringust selgus, et kõrvalseisja rollis olevatel õpilastel, kes olid ühtlasi kiusamise ohvrid, oli madalam psühholoogiline heaolu võrreldes kõrvalseisjatega, keda ei olnud kiusatud. Samuti leiti, et poisid olid rohkem seotud verbaalse kiusamisega kui tüdrukud. Kiusamise ennetamise ja sekkumise seisukohast on oluline arvestada ohvriks olevate kõrvalseisjate võimalike vaimse tervise probleemidega.

Märksõnad: kõrvalseisja, pealtnägija, koolikiusamine, kiusamise rollid, psühholoogiline heaolu

Witnessing bullying at school: Psychological well-being of bystanders

Abstract

The aim of the present study was to examine the association between witnessing bullying and psychological well-being, and to explore gender differences in types of bullying. Participants included 61 students aged 13-16 ($M = 14.13$, $SD = .92$), attending five schools in Estonia. The Estonian version of Olweus Bully/Victim Questionnaire was used to assess experiences as a perpetrator, target and bystander of bullying, and Kidscreen-52 was used to measure psychological well-being. The results suggest that victimized bystanders experienced lower psychological well-being than non-victimized bystanders. Also, findings suggest that compared to girls, boys were more involved in verbal bullying. When planning bullying intervention that include bystanders, it is important to consider the possibility of mental health problems.

Keywords: bystander, witness, school bullying, bully roles, psychological well-being

Sissejuhatus

Koolikiusamist esineb üle maailma (Craig, et al., 2009; Craig, Overpeck, Saluja, Ruan, & Nansel, 2004) ning see on probleemiks ka Eesti koolides – ligikaudu viiendik õpilastest on langenud kiusamise ohvriks (Aasvee, et al., 2016; Markina & Žarkovski, 2014). Ühe levinuima definitsiooni kohaselt on kiusamine olukord, mille puhul kahjustatakse kedagi tahtlikult ja korduvalt ning osapoolte jõud pole tasakaalus (Olweus, 1995). Padgett ja Notar (2013) defineerisid kiusajat kui õpilast, kellel on kiusamise situatsioonis mingil kujul võim ohvri üle, ohvrit ehk kiusatavat defineeriti kui madala sotsiaalse kompetentsi ja akadeemilise edasijõudmisega õpilast, kes näitab välja negatiivseid hoiakuid ja uskumusi nii enda kui teiste suhtes ning kes on eakaaslaste poolt eemale tõugatud. Õpilane võib olla ka kiusaja-ohvri rollis, olles kiusatud kellegi poolt ning samas kiusates ise kedagi teist (Nansel, Craig, Overpeck, Saluja, & Ruan, 2004).

Lisaks kiusamises otseselt osalevatele osapooltele osaleb kiusamises kaudselt ka kõrvalseisja (Carney & Merrell, 2001). Kõrvalseisja on õpilane, kes ei ole kiusaja ega ohver, kuid kes näeb kiusamist pealt ning mängib olulist rolli kiusamisest tingitud võimalike kahjude vähendamisel või ärahoidmisel - kuna kiusamine toimub enamasti teiste õpilaste juuresolekul, saab kõrvalseisja oma sekkumisega proovida kiusajat peatada ning seeläbi olla toeks ohvrile (Padgett & Notar, 2013).

Füüsiline kiusamine leiab aset juhul, kui teise üle omatakse kontrolli või teda kahjustatakse füüsiliste ähvarduste või rünnakute teel, varjatud kiusamise puhul on tegemist aga tahtlikult sõprussuhete ning sotsiaalse heakskiidu kahjustamisega (Crick & Bigbee, 1998). Verbaalse kiusamise puhul on tegemist näiteks norimisega ning halva alatooniga hüüdnimedega kutsumisega (Wang, Iannotti, & Nansel, 2009). Mitmed uurimistulemused on näidanud poiste ja tüdrukute vahelisi erinevusi kiusamise liikide osas, näiteks on leitud, et poisid raporteerivad tüdrukutest rohkem füüsilist (Dukes, Stein, & Zane, 2010; Trach, Hymel, Waterhouse, & Neale, 2010; Wang, Iannotti, & Nansel, 2009) ja verbaalset kiusamist (Wang, Iannotti, & Nansel, 2009) ning ühtlasi füüsilise (Dukes, Stein, & Zane, 2010; Trach, Hymel, Waterhouse, & Neale, 2010; Wang, Iannotti, & Nansel, 2009; Tran, Cole, & Weiss, 2012) ja verbaalse kiusamise ohvriks olemist (Wang, Iannotti, & Nansel, 2009; Tran, Cole, & Weiss, 2012; Trach, Hymel, Waterhouse, & Neale, 2010). Tüdrukud aga raporteerivad poistest rohkem varjatud kiusamist (Trach, Hymel, Waterhouse, & Neale, 2010) ning varjatud kiusamise ohvriks olemist (Trach, Hymel, Waterhouse, & Neale, 2010; Dukes, Stein, & Zane, 2010; Tran, Cole, & Weiss, 2012).

Kiusamise rollid ja vaimne tervis

Kiusamise ohvrite puhul on leitud seoseid depressiooni (Turner, Exum, Brame, & Holt, 2013), ärevuse ja stressiga (Asif, 2016; Arshad, Aslam, & Tanvir, 2016; Skrzypiec, Slee, Askill-Williams, & Lawson, 2012). Erinevaid tulemusi on leitud selle osas, kas eelnevalt ilmneb kiusamise ohvriks olemine, millele järgnevad vaimse tervise probleemid või viivad vaimse tervisega seotud probleemid kiusamise ohvriks langemiseni. Mõned uuringud näitavad, et esmalt ilmnevad depressiooni sümptomid ja neile järgneb ohvri roll kiusamises (Sentse, Prinzie, & Salmivalli, 2017; Tran, Cole, & Weiss, 2012). Tran ja kolleegid (2012) väidavad oma uuringu põhjal, et depressiooni sümptomid suurendavad tõenäosust olla ohvriks nii füüsilise ja varjatud kiusamise puhul. Tran jt (2012) leidsid, et depressiooni sümptomid ennustasid füüsilise kiusamise ohvriks langemist rohkem poiste kui tüdrukute puhul ning ühtlasi pakkusid nad oma uuringu tulemuste põhjal välja, et üheks võimaluseks vähendada kiusamise ohvriks langemise tõenäosust on ravida depressiooni.

Samas teiste uuringute põhjal võib väita, et isegi kui kiusamise ohvriks olemisele eelnevad depressiooni või ärevuse sümptomid, siis ohvriks olemine on seotud uute sümptomite ilmnemisega (Bowes, Joinson, Wolke, & Lewis, 2015; Stapinski, et al., 2014; Zwierzynska, Wolke, & Leraya, 2013). Lisaks on erinevad uuringud näidanud, et eakaaslaste poolt kiusatavatel noortel on suurem risk enesevigastamisele ja suitsidaalsele mõtteviisile (Geoffroy, et al., 2016; Leraya, et al., 2013; Winsper, Leraya, Zanarini, & Wolke, 2012). On leitud, et ka kiusaja rollis olevatel õpilastel väljenduvad depressiooni (Seals & Young, 2003; Nansel, Craig, Overpeck, Saluja, & Ruan, 2004; Arshad, Aslam, & Tanvir, 2016; Asif, 2016), stressi ja ärevuse sümptomid (Arshad, Aslam, & Tanvir, 2016; Asif, 2016). Sarnaselt ohvri rolliga, on ka kiusaja-ohvri rolli puhul leitud seoseid depressiooni sümptomitega (Özdemir & Stattin, 2011; Leraya, Copeland, Zammit, & Wolke, 2015). On uuritud ka sugude vahelisi erinevusi kiusamise mõju osas depressiooni, ärevuse ja stressi sümptomite tekkes, kuid statistiliselt olulisi erinevusi pole leitud (Arshad, Aslam, & Tanvir, 2016; Asif, 2016; Stapinski, Araya, Heron, Montgomery, & Stallard, 2015). Samas on teada, et teismeeas esineb tüdrukutel sagedamini depressiooni (McLaughlin & King, 2015) ja ärevushäire sümptomeid kui poistel (McLaughlin & King, 2015; Van Oort, Greaves-Lord, Ormel, Verhulst, & Huizink, 2011; Olatunji & Cole, 2009).

Mitmed uurijad on püüdnud välja selgitada tegureid, mis mõjutavad kõrvalseisja rollis olevaid õpilasi ning mis mängivad rolli nende käitumisviiside valimisel. On leitud, et sugu ja vanus on olulises seoses sellega, kas kõrvalseisja toetab kiusajat või kaitseb ohvrit (Gini, Pozzoli,

Borghi, & Franzoni, 2008). Gini jt (2008) uurisid soo ja vanuse olulisust esitades põhikooli lastele vanuses 11-13 kirjeldusi otsese ja kaudse kiusamise olukordadest. Lapsed pidid valima, mida nemad etteantud kiusamissituatsioonis kõrvalseisjana teeks, kas 1) ühineks kiusajaga, 2) sekkuks ja kaitseks ohvrit või 3) vaataks passiivselt pealt ja ignoreeriks toimuvat. Rühmade vaheline võrdlus näitas, et tüdrukud selles vanusevahemikus raporteerisid rohkem ohvri suhtes kaitsvat käitumist kui poisid. Seevastu poistel (võrreldes tüdrukutega) oli kõrgem skoor kiusajaga kaasaminemise puhul. Nii poisid kui tüdrukud omasid poolehoidu pigem samast soost kiusatava suhtes ning võrreldes vanemate õpilastega oli nooremate õpilaste hulgas rohkem poolehoidu ohvri suhtes.

Trach ja kolleegid (2010) uurisid samuti, milline seos on sool ja vanusel kõrvalseisjate käitumisviiside valikuga kiusamissituatsioonides, kuid küsisid mitte hüpoteetiliste kiusamisolukordade vaid õpilaste enda kogemuste kohta kiusamise ja selle pealtnägemisega koolikontekstis. Õpilased raporteerisid, kui tihti ning millistes rollides olid nad käesoleva õppeaasta jooksul kiusamisega kokku puutunud. Õpilastel, kes raporteerisid kiusamise pealtnägemist, paluti hinnata, kui tihti nad teatud kiusamissituatsioonides (nt *teiste mõnitamine* või *ründamine* kooli kontekstis) kõrvalseisjana osalesid. Samuti paluti õpilastel vabas vormis vastata, kuidas nad kõrvalseisja rollis käitusid. Andmeid analüüsid ühendati sarnased strateegiad faktoranalüüsi kaudu üheks (nt *kodus täiskasvanule rääkimine* ning *koolis täiskasvanule raporteerimine* ühendati strateegiaks *täiskasvanule rääkimine*). Uuringust selgus, et nooremad õpilased võrreldes vanematega raporteerisid pigem kiusamiskäitumise vastase strateegia kasutamist (nt *vahel astumine* või *täiskasvanult abi otsimine*) samas kui passiivse käitumise strateegia (nt *kiusamise pealtvaatamine ilma sekkumiseta*) kasutamist raporteeriti pigem vanemate laste hulgas. Sooliste erinevuste osas ilmnas, et igas vanuses olid tüdrukud altimad ohvrit kaitsma kui poisid. Lisaks leidsid Trach jt (2010), et nii poisid kui tüdrukud raporteerisid võrdselt *minema kõndimist* või *ignoreerimist*, kuid poisid raporteerisid tüdrukutest rohkem *mitte midagi tegemist*.

Samuti on uuritud põhjuseid, mis ajendavad kiusamissituatsioonis kõrvalseisjaid käituma ühel või teisel viisil. Pozzoli ja Gini (2012) uurisid, kuidas on positiivsed hoiakud ohvrite suhtes seotud isikliku vastutustundega sekkumisprotsessis ning milliseid toimetulekustrateegiaid sellest lähtuvalt valitakse. Tulemused näitasid, et positiivne suhtumine ohvrisesse tekitas kõrvalseisjas suuremat isiklikku vastutust kiusamisse sekkumise osas. Ühtlasi leiti, et õpilased, kes väljendasid positiivset hoiakut ohvrisesse ning vastutustunnet

kiusamissituatsioonis, valisid pigem sekkumist sisaldavad toimetulekustrateegiad (võrreldes toimetulekustrateegiatega, mis on seotud olukorrast eemaldumisega).

Paljud uuringud, mis on läbi viidud kiusamise pealtnägijate ehk kõrvalseisjatega, keskenduvad aspektidele, mis neid kiusamissituatsiooni sekkuma ajendavad või sekkumast tagasi hoiavad (Pozzoli, Gini, & Vieno, 2012; Thornberg & Jungert, 2013). Seda, millist mõju omab kiusamise pealtnägemine kõrvalseisjate vaimsele tervisele, on uuritud vähem (Rivers, Poteat, Noret, & Ashurst, 2009). Kuigi kõrvalseisjad ei ole otseselt kiusamisprotsessis osalised, on leitud, et ka kiusamist pealt näinud õpilastel esineb depressiooni ja ärevuse sümptomeid (Rivers, Poteat, Noret, & Ashurst, 2009; Midgett & Dumas, 2019; Werth, Nickerson, Aloe, & Swearer, 2015; Nishina & Juvonen, 2005).

Hutchinson (2012) intervjueris kaheksat kõrvalseisja rollis olevat õpilast vanuses 12-13, et uurida nende rollist tulenevaid eetilisi dilemmasid. Osalejad kirjeldasid segadust, mis valitses nende sees kiusamissituatsiooni ajal ning et nad tundsid end emotsionaalselt isoleerituna. Hutchinson (2012) tõi oma uurimuse tulemuste põhjal välja, et sekkumise vältimine aitab kõrvalseisjal kiusamissituatsioonis ajutiselt kiusaja tähelepanust hoiduda. Samas kirjeldati, et kui õpilane pole ise teiste kaitseks välja astunud, ei saa ta tulevikus kindel olla enda ohutuses, kuna pikemas perspektiivis on ohutus seotud toetavate sotsiaalsete suhetega.

Werth ja kolleegid (2015) uurisid, kuidas mõjub kõrvalseisja emotsionaalsele ja sotsiaalsele hakkamasaamisele see, kas nad on ise kiusatavad olnud. Selgus, et kurvameelsust ja halba enesetunnet kogevad kõrvalseisjad vaatamata sellele, kas nad on ise kiusatavad olnud või mitte. Ka Rivers jt (2009) on leidnud kinnitust psühholoogiliste probleemide esinemisele kõrvalseisja rollis olevate õpilaste puhul, vaatamata sellele, kas kõrvalseisja on kogunud varasemalt ohvri rolli või mitte. Samas Midgett ja Dumas (2019) leidsid, et kiusamise pealtnägemine on seotud ärevuse ja depressiooni sümptomitega ning et õpilastel vanuses 11-15 eluaastat, kes raporteerisid nii kiusamise pealtnägemist kui ka ohvriks olemist, oli rohkem depressiooni sümptomeid võrreldes pealtnägijatega, kes ei olnud ise kiusamise all kannatanud. Ka Nishina & Juvonen (2005) ning Carney jt (2010) on oma uurimustes leidnud, et kõrvalseisjad, kes on ise kiusamise ohvrid, raporteerivad kõrgemat ärevuse taset võrreldes kõrvalseisjatega, kes pole ise ohvri rollis olnud.

Lisaks kiusajatele, ohvritele ja kõrvalseisjatele on grupp õpilasi, kes ei puutu kiusamisega kokku (Callaghan, Kelly, & Molcho, 2019). Callaghan jt (2019) uurisid kiusamise rollide seoseid tervise ja elukvaliteediga 12-18 aastaste õpilaste hulgas ning leidsid, et kiusamist pealt näinud õpilased raporteerisid rohkem psühholoogilisi sümptomeid (nt halb enesetunne,

ärritatud, närviline) ning madalamat eluga rahulolu võrreldes nende õpilastega, kes polnud paari viimase kuu jooksul kiusamisega kokku puutunud.

Mitmetes kiusamise rollidega seotud uuringutes on mõõdikuna kasutatud Olweuse Kiusaja/Ohvri küsimustikku (Rivers, Poteat, Noret, & Ashurst, 2009; Salmivalli, Kärnä, & Poskiparta, 2011; Midgett & Doumas, 2019). Solberg ja Olweus (2003) uurisid, milline oleks sobiv äralõikepunkt Olweuse Kiusaja/Ohvri küsimustiku puhul 11-15 aastaste laste puhul, et määratleda, millisel juhul on tegemist kiusaja ja ohvriga. Nad leidsid, et sobivaim sageduse lävend, millest alates loeti vastajat kiusajaks või ohvriks, oli vastusevariant „2-3 korda kuus“. Õpilased, kes kuulusid oma raporteeritud vastuste põhjal ohvrite hulka, hindasid iseennast negatiivsemalt ning kaldusid olema depressiivsemad kui need õpilased, kes lävendi („2-3 korda kuus“) kohaselt ei olnud liigitatud ohvrite hulka. Sarnased tulemused olid nende uurimuses kiusajate hulka kuuluvate (lävendiks „2-3 korda kuus“) õpilaste puhul – neil oli kõrgem skoor üldise agressiivsuse ja antisotsiaalse käitumise skaaladel võrreldes õpilastega, kes selle lävendi kohaselt ei omanud kiusaja staatust.

Koolikiusamise ennetamine ja vähendamine

Mitmete kiusamisvastaste programmide puhul keskendutakse kõrvalseisjatele, andes neile teadmisi ja praktilisi võtteid, kuidas kiusamisjuhtumi puhul käituda või sekkuda. Kuna kõrvalseisjatel on oluline roll kaasõpilaste heaolu eest seismisel, võivad nad endal tunda suurt vastutust. Maailmas rohkem kui 20 riigis kasutusel olev tõenduspõhine kiusamisvastane programm KiVa – Kiusamise Vastu (SA Kiusamisvaba Kool, 2020) hõlmab endast ülekoollist sekkumist, millega kaasneb hulgaliselt materjale ja praktilisi tegevusi kiusamisjuhtumite ennetamiseks ja peatamiseks (Salmivalli, Kaukiainen, & Voeten, 2005). Programm keskendub kõrvalseisjate mõjutamisele ning eeldab nii kooli personali, õpilaste kui lapsevanemate kaasatust. See programm on olnud efektiivne erinevate kiusamise vormide, sealhulgas verbaalse, füüsilise ning varjatud kiusamise vähendamiseks (Salmivalli, Kärnä, & Poskiparta, 2011). Lisaks kiusamisvastastele programmidele on üheks võimaluseks kiusamist vähendada ühtse koolivormi kandmise kaudu. Jones jt (2020) uurisid, kuidas 3.-8. klasside õpilased tajuvad koolivormi mõju kiusamise osas, nende uurimuses raporteerisid vanemad õpilased, et koolivormi kandmine aitab vähendada kiusamist. Autorid märkisid ühe võimaliku põhjusena, et koolivormi kandmine aitab varjata sotsiaalmajanduslikku tausta ning see aitab õpilastel üksteisesse võrdselt suhtuda (Jones, Richardson, Jensen, & Whiting, 2020). Williford jt (2012) uurisid, kas KiVa programmi rakendamine omab mõju õpilaste ärevuse ja depressiooni sümptomite vähendamisele. Täpsemalt uuriti KiVa kiusamisvastase programmi

mõju Soome koolides 4.-6. klassi õpilaste hulgas ning leiti, et programmi rakendamisel oli mõju ärevuse sümptomite vähendamisele, kuid depressiooni sümptomite vähendamise osas ei leitud statistiliselt olulist erinevust kontrollgrupi ja KiVa-sekkumise grupi vahel. Selles uuringus polnud aga eristatud erinevates rollides (sh kõrvalseisja rollis) olevaid õpilasi ning seetõttu ei saanud välja tuua KiVa programmi võimalikku mõju kiusamisolukordades erinevates rollides (kiusaja, ohver, kõrvalseisja) olevate õpilaste psühholoogilisele heaolule.

Kuigi erinevate sekkumisprogrammide eesmärgiks on kiusamisjuhtumite ning seeläbi ohvrite arvu vähendamine, siis tõenäosus, et kiusamine suudetakse kõigist koolidest täielikult välja juurida, on väike. Ülekoolilised kiusamisvastased programmid täidavad olulist eesmärki ning neil on kandev roll kiusamisega seotud ennetustööl ja tagajärgede leevendamisel, kuid uuringutes ülekooliliste sekkumisprogrammide efektiivsuse osas on leitud vastuolulisi tulemusi. Huitsing jt (2020) võrdlesid Hollandi koole, kus oli kasutusel KiVa programm nende koolidega, kus pole KiVa programmi rakendatud ning leidsid, et õpilaste täidetud enesekohaste küsimustike põhjal on KiVa-koolides väiksem tõenäosus langeda kiusamise ohvriks kui nendes koolides, kus pole seda programmi kasutusel. Samas Axford jt (2020), kes uurisid KiVa programmi efektiivsust kiusamise ohvriks langemise tõenäosusele Inglismaa koolides, ei leidnud õpilaste raporteeritud vastuste põhjal statistiliselt olulisi erinevusi kontrollkoolide (kus polnud rakendatud KiVa programmi) ja KiVa-koolide vahel. Samuti on palju koole, mis erinevatel põhjustel selliseid mahukaid programme ei suuda või ei saa rakendada ning seetõttu leidub märkimisväärsel hulgal õpilasi, kes ei pääse kiusamisest – osaledes selles kiusaja, ohvri või kõrvalseisja rolli kaudu. Kuna kõrvalseisjad ei pruugi kiusamissituatsioonis „silma jääda“, võivad tähelepanuta jääda ka nende vaimse tervisega seotud mured, mis kaasnevad kiusamissituatsioonide pealtnägemisega. Seetõttu on oluline uurida, kas ja millist mõju avaldab kiusamine kõrvalseisjate psühholoogilisele heaolule ning vajadusel (kui koolis pole kasutusel ülekoolilist ja kõiki õpilasi hõlmavat sekkumisprogrammi) juhtida tähelepanu ka selles rollis olevate õpilaste nõustamisele ja abistamisele.

Maailmas on kiusamiskäitumisega seotud uuringuid viimastel aasta(kümne)tel teostatud järjest rohkem ning sellele teemale pööratakse üha rohkem tähelepanu ka Eestis. Näiteks on uuritud koolides kasutusel olevaid meetmeid kiusamise vähendamiseks KiVa projektiga liitunud koolide näitel (Mirka, 2016), kiusamiskogemuste seoseid koolirõõmuga (Kaljuste, 2016), kiusamiskäitumise ja prosotsiaalsete oskuste seoseid (Pent, 2013) ja muid

koolikiusamisega seonduvaid aspekte. Siiani ei ole ükski uuring keskendunud otseselt kõrvalseisja rollis olevate õpilaste psühholoogilisele heaolule.

Käesoleva töö eesmärk

Käesoleva töö eesmärk on uurida, kuidas on omavahel seotud kiusamise kõrvalseisja roll tema psühholoogilise heaoluga ning kuidas erineb see teistes rollides olevate õpilaste psühholoogilisest heaolust. Samuti uuritakse seoseid kiusamise liikide (verbaalne, füüsiline, varjatud) ja õpilaste soo vahel.

Töös on püstitatud järgnevad hüpoteesid:

1. Kiusamises kõrvalseisja rollis olevatel õpilastel on madalam psühholoogiline heaolu võrreldes õpilastega, kes ei ole kiusamisse mingil viisil kaasatud.
2. Kõrvalseisjatel, kes on ise ohvri rollis olnud, on madalam psühholoogiline heaolu võrreldes kõrvalseisjatega, kes pole ise ohvri rollis olnud.
3. Poisid on võrreldes tüdrukutega rohkem seotud füüsilise ja verbaalse kiusamisega (nii kiusaja kui ohvrina).
4. Tüdrukud on võrreldes poistega rohkem seotud varjatud kiusamisega (nii kiusaja kui ohvrina).

Meetod

Valim

Uuringu valimisse kuuluvad õpilased olid pärit viiest Eesti üldhariduskoolist ning nende vanus jäi vahemikku 13-16 eluaastat ($M = 14,3$, $SD = 0,92$). Kokku osales 61 last, kellest 44,3% olid poisid ning 55,7% tüdrukud. Uuringus osalevatest õpilastest 52,5% käis 7. klassis, 36,1% 8. klassis ning 11,5% 9. klassis. Koolide valikul välistati erakoolid, erikoolid, eliitkoolid, võõrkeelsed koolid, usuliste kallakutega koolid ning koolid, mis olid liitunud ülekoolliliste kiusamisvastaste programmidega (nt KiVa programm). Ülekoolliliste kiusamisvastaste programmidega liitunud koolid välistati seetõttu, et ei tekiks ebavõrdset olukorda, kus võrreldakse omavahel koole, mis on seotud ülekoollilise kiusamisvastase programmiga ning koole, milles pole otseselt kasutusel ühtki kogu kooli hõlmavat programmi. Ühtlasi välistati sellised koolid, kus on kohustuslik koolivormi kandmine.

Protseduur

Uurimuses kasutatud andmed koguti ajavahemikus märts-juuni 2020. Esialgu võeti ühendust 18 Tartumaa ja Pärnumaa kooliga, millest kahe Tartu ja ühe Pärnu kooli juhid andsid nõusoleku uuringu läbiviimiseks. Nõusoleku andnud koolidele pakuti võimalust saada

läbiviidavate küsimustike põhjal tagasisidet oma kooli kohta. Uuringu läbiviimiseks klassiruumis võeti lapsevanematelt informeeritud nõusolek lapse osalemise kohta. Osaleda võisid need õpilased, kelle vanem andis kirjaliku nõusoleku lapse osalemiseks antud uuringus. Osalejad olid teadlikud, et uuringu tulemusi kasutatakse vaid teadustöö jaoks. Uuringu läbiviimiseks saadi luba Tartu Ülikooli inimuuringute eetika komiteelt (luba nr 299/T-12). Esiialgu oli uurimuse läbiviimine planeeritud koolis kohapeal kirjalikul teel – sel viisil said andmed kogutud 11-lt õpilaselt. Seejärel sai küsimustik sisestatud Tartu Ülikooli psühholoogia instituudi internetipõhiste uuringute keskkonda, et oleks võimalik uuringus osaleda ka koroonaeepideemiaga seoses kehtestatud eriolukorra tingimustes. Kuna eelnevalt nõusoleku andnud koolidest ei laekunud piisavalt lapsevanemate nõusolekuid õpilaste osalemise kohta interneti teel läbiviidavale küsimustikule, võeti ühendust lisaks 120 üldhariduskooliga üle Eesti, kellest kaks andsid nõusoleku. Seejärel edastati 7.-9. klasside klassijuhatajate kaudu lapsevanematele informeeritud nõusoleku vormid ning kui laekus lapsevanema nõusolek, saadeti neile uuringu veebilink, mille kaudu õpilane sai küsimustiku ära täita.

Uurimuses kasutatud andmed koguti koostöös ühe teise sarnasel teemal läbiviidava magistritöö autoriga Tartu Ülikoolist. Sellega seonduvalt vastasid uuringus osalevad õpilased lisaks selles uurimuses kasutatavatele küsimustikele (Olweuse kiusaja-ohvri küsimustik ja Kidscreen-52) ka küsimustikele, mis olid seotud kiusamise olukorrakirjeldustega ning kiusamise vältimiseks kasutatavate strateegiatega.

Mõõdikud

Kiusamise rollid

Kiusaja, ohvri ja kõrvalseisja kogemuse määratlemiseks kasutati Olweuse Kiusaja/Ohvri küsimustiku üldistatud versiooni (Solberg & Olweus, 2003), mis on adapteeritud eesti keelde (Treial, 2016). See on enesekohane ankeet, mida täidetakse anonüümselt. Küsimustiku alguses on välja toodud kiusamise definitsioon.

Küsimustik koosneb kahest osast: esimese osa küsimused on teiste kiusamise kohta (nt „*Ma olen levitanud teise õpilase kohta valesid kuulujutte, et ta teistele ei meeldiks*“), teises osas on küsimused kiusamise all kannatamise kohta (nt „*Minu kohta on räägitud valesid kuulujutte või proovitud teha nii, et ma teistele ei meeldiks*“). Nii õpilase enda kiusamiskäitumise (teiste suhtes) kui ka ohvriks olemise kohta on 9 küsimust (kokku 18). Käesoleva uurimuse jaoks lisati küsimused kõrvalseisja kogemuse kohta, see tähendab, et iga küsimuse kohta, mis

sisalduvad kiusamise ja ohvriks olemise osas, esitati vastav variant kiusamisjuhtumi kõrvalseisjate kohta (nt „*Olen pealt näinud, et teise õpilase kohta on levitatud valesid kuulujutte, et ta teistele ei meeldiks*“). See küsimustik ei sisalda küsimusi küberkiusamise kohta.

Verbaalses kiusamises osalemist kiusaja, ohvri või kõrvalseisjana mõõdeti kolme väitega (nt „*õelate või inetute nimedega kutsumine*“), mis oli esitatud vastavalt nii kiusaja, ohvri kui kõrvalseisja alaskaalal, füüsilises kiusamises osalemist ühe väitega (nt „*togimine*“) ning varjatud kiusamises osalemist kahe väitega (nt „*mängust või seltskonnast välja jätmine*“) (Wang, Iannotti, & Nansel, 2009).

Vastajal paluti vastamisel mõelda paarile viimasele kuule. Kõigile küsimustele oli viis vastusevarianti: „*Seda ei ole üldse juhtunud*“; „*Ainult üks või kaks korda*“; „*2-3 korda kuus*“; „*Umbes korra nädalas*“; „*Mitu korda nädalas*“. Vastused kodeeriti vastavalt viiepunktilisele skaalale vahemikus 1-5. Sageduse lävend, millest alates loeti vastajat ohvriks, kiusajaks või kõrvalseisjaks, on 2-3 korda kuus (Solberg & Olweus, 2003). Olweuse kiusaja-ohvri küsimustiku sisereliaablus jääb vahemikku $\alpha = 0,74$ kuni $\alpha = 0,98$ (Kyriakides, Kaloyirou, & Lindsay, 2006).

Psühholoogiline heaolu

Õpilaste psühholoogilise heaolu hindamiseks kasutati Kidscreen-52 küsimustikku, mis hindab füüsilist ja psühholoogilist heaolu, emotsionaalset seisundit, sotsiaalset toetust ning suhteid vanemate ja eakaaslastega (Akkermann, 2014). Valimis osalevad lapsed täitsid Kidscreen-52 enesekohase versiooni.

Kidscreen-52 küsimustik on jaotatud kümneks alaosaks, millest kolm moodustavad psühholoogilise heaolu koondskoori: tunded (6 küsimust, nt „*Kas sa olid rõõmus?*“), üldine meeleolu (7 küsimust, nt „*Kas sa tundsid, et sul on kõigest kõrini?*“), sina ise (5 küsimust, nt „*Kas sa muretsesid oma välimuse pärast?*“) (The KIDSCREEN Group Europe, 2006). Selle uurimuse jaoks kasutati nende alaskaalade tulemusi eraldi ning nende alaskaalade koondskoori psühholoogilise heaolu määratlemiseks.

Küsimustele vastamiseks paluti vastajal mõelda eelmisele nädalale. Vastamiseks oli viis varianti - olenevalt küsimusest on võimalikeks vastusevariantideks: „*üldse mitte*“; „*natuke*“; „*mõõdukalt*“; „*väga*“; „*äärmiselt*“ või „*mitte kunagi*“; „*harva*“; „*üsna sageli*“; „*väga sageli*“; „*alati*“. Vastused kodeeriti 1-st 5-ni, nii et kõrgem väärtus näitab kõrgemat terviseiga seotud elukvaliteeti (*health related quality of life*). Negatiivselt esitatud küsimuste vastused

(nt „*Kas sa olid kurb?*“) kodeeriti skaalal 1-st 5-ni ümber nii, et kõrgem skoor näitab kõrgemat terviseiga seotud elukvaliteeti.

Kidscreen-52 küsimustiku kasutamiseks küsiti luba vastava avalduse täitmise teel Kidscreen grupi esindajalt Hamburgis.

Andmeanalüüs teostati andmetöötlusprogrammiga SPSS Statistics 20.0.

Tulemused

Kirjeldav statistika kiusamise, ohvriks olemise ja kiusamise pealt nägemise alaskaalade skooride kohta on esitatud tabelis 1. Mann-Whitney U testi tulemuste põhjal selgus, et kiusamise alaskaala puhul on poistel ($n = 27$, $M = 3,74$) kõrgem keskmine tulemus kui tüdrukutel ($n = 34$, $M = 1,09$), $U = 318$, $p = 0,031$. Ohvriks olemise ja pealt nägemise alaskaalade keskmiste skooride puhul ei olnud statistiliselt olulisi sugude vahelisi erinevusi.

Ligikaudu 21% (13 õpilast) kõigist vastanutest raporteeris, et on teisi kiusanud 2-3 korda kuus või sagedamini (korra nädalas või mitu korda nädalas) ning ligikaudu 41% (25 õpilast) vastanutest raporteeris kiusamise ohvriks olemist 2-3 korda kuus või sagedamini. Kiusamise pealt nägemist (ehk kiusamise puhul kõrvalseisjaks olemist) 2-3 korda kuus või sagedamini raporteeris ligikaudu 66% (40 õpilast) kõigist vastanutest. Selgus, et vaid 19,7% vastanutest (12 õpilast) on viimase paari kuu jooksul kiusamisega kokku puutunud (kiusaja, ohvri või kõrvalseisjana) vähem kui 2-3 korda kuus - see tähendab, et käesoleva uurimuse raames liigitati nad kiusamisega mitte seotud õpilasteks.

Tabel 1

Kiusamise, ohvriks olemise ja kiusamise pealt nägemise alaskaalade kirjeldav statistika

	Poised $n = 27$				Tüdrukud $n = 34$				Kokku $n = 61$			
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>
Kiusamine	3.74*	6.90	0	36	1.09*	1.44	0	6	2.26	4.85	0	36
Ohvriks olemine	4.00	6.74	0	34	4.06	3.58	0	14	4.03	5.17	0	34
Pealt nägemine	8.48	8.81	0	36	7.47	5.19	1	25	7.92	6.98	0	36

Märkus: * $p < 0,05$

Vaadates erinevaid kombinatsioone kiusaja, ohvri ning kõrvalseisja rollidest (Tabel 2), selgus, et ainult kiusaja rollis olemist raporteeris 1 (1,6%) õpilane, ainult ohvriks olemist 7 (11,5%) ning ainult kõrvalseisja rollis olemist 17 (27,9%) õpilastest. Kiusaja-ohvri rollis olemist (raporteeris nii kiusajaks olemist kui ka kiusamise ohvriks olemist) viimase paari kuu jooksul

raporteeris vaid 1 (1,6%) õpilane, kiusaja-kõrvalseisja rollis olemist 6 (9,8%) õpilast, ohver-kõrvalseisja rollis olemist 12 (19,7%) vastanutest ning kiusaja-ohvri-kõrvalseisja rollis olemist 5 (8,2%) õpilast.

Tabel 2

Kiusamise rollide jaotus

Rolli nimetus	n (%)		
	Poisid (n = 27)	Tüdrukud (n = 34)	Kokku (n = 61)
Kiusaja	1 (3,7)	0 (0)	1 (1,6)
Ohver	1 (3,7)	6 (17,6)	7 (11,5)
Kõrvalseisja	3 (11,1)	14 (41,2)	17 (27,9)
Kiusaja-ohver	1 (3,7)	0 (0)	1 (1,6)
Kiusaja-kõrvalseisja	5 (18,5)	1 (2,9)	6 (9,8)
Ohver-kõrvalseisja	4 (14,8)	8 (23,5)	12 (19,7)
Kiusaja-ohver-kõrvalseisja	4 (14,8)	1 (2,9)	5 (8,2)
Kiusamisse mitte kaasatud	8 (29,6)	4 (11,8)	12 (19,7)

Märkus: Rollidesse jaotamise kriteeriumiks oli vähemalt 2-3 korda kuus kokkupuutumine kiusamisega teatud rollist lähtudes; topeltrollide puhul oli vastav kriteerium täidetud iga rolli alaskaala osas. Kiusamisse mitte kaasatud = sellesse rolli jaotatud õpilased raporteerisid teiste kiusamist, ohvriks olemist ja kiusamise pealtnägemist 1-2 korda paari kuu jooksul või vähem.

Tabelis 3 on esitatud psühholoogilise heaolu alaskaalade skooride ja koondskoori keskmised. Mann-Whitney U testi tulemuste kohaselt on statistiliselt oluline erinevus poiste ja tüdrukute skooride vahel sina ise alaskaalal ($U = 251, p = 0,002$) ning psühholoogilise heaolu koondskoorides ($U = 323, p = 0,047$).

Tabel 3

Psühholoogilise heaolu alaskaalade ja koondskoori keskmised

	Poisid (n = 27)				Tüdrukud (n = 34)				Kokku (n = 61)			
	M	SD	Min	Max	M	SD	Min	Max	M	SD	Min	Max
Tunded	21,67	5,97	8	29	20,21	5,17	9	28	20,85	5,54	8	29
Üldine meeleolu	28,04	5,84	15	34	25,38	5,98	12	35	26,56	6,02	12	35
Sina ise	19,56**	3,89	9	25	16,18**	4,49	8	25	17,67	4,52	8	25
Psüh. heaolu	69,26*	14,27	39	87	61,76*	13,8	41	87	65,08	14,39	39	87

Märkus: Psüh. heaolu = alaskaalade *tunded*, *üldine meeleolu* ja *sina ise* kogusumma.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,005$.

Tabelis 4 on välja toodud psühholoogilise heaolu alaskaalade (tunded, üldine meeleolu ja sina ise) skoorid ning psühholoogilise heaolu koondskoorid erinevate kiusamise rollide kaupa.

Tabel 4

Psühholoogilise heaolu alaskaalade ja koondskoori keskmised eri rollidel

	Kiusaja <i>n</i> = 1				Ohver <i>n</i> = 7				Kõrvalseisja <i>n</i> = 17				Kiusaja-ohver <i>n</i> =1			
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>
Tunded	22	-	22	22	23,14	3,67	17	28	22,71	4,52	15	18	24	-	24	24
Üldine meeleolu	28	-	28	28	27,86	2,41	25	32	28,18	6,07	12	34	32	-	32	32
Sina ise	23	-	23	23	17,71	3,45	11	22	17,88	4,99	8	24	18	-	18	18
Psüh. heaolu	73	-	73	73	68,71	8,88	54	81	68,76	14,16	44	85	74	-	74	74

	Kiusaja-kõrvalseisja <i>n</i> = 6				Ohver-kõrvalseisja <i>n</i> = 12				Kiusaja-ohver-kõrvalseisja <i>n</i> = 5				Kiusamise mitte kaasatud <i>n</i> = 12			
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>
Tunded	23,5	2,74	19	27	16,08	5,37	9	28	19,2	8,11	8	29	20,67	5,9	11	28
Üldine meeleolu	25,33	8,73	15	34	23,25	5,63	15	33	25	6,63	16	34	27,5	5,98	17	35
Sina ise	19,67	3,33	15	24	14,42	3,23	9	20	17,8	5,89	9	24	19,08	4,68	12	25
Psüh. heaolu	68,5	12,36	52	85	53,75	11,64	41	78	62	19,53	39	87	67,25	15,92	41	87

Märkus: Psüh. heaolu = alaskaalade *tunded*, *üldine meeleolu* ja *sina ise* kogusumma.

Korrelatsioonid kiusamise rollide alaskaalade (kiusaja, ohver, kõrvalseisja) koondskooride ja psühholoogilise heaolu koondskoori vahel on esitatud tabelis 5. Kiusaja, ohvri ja kõrvalseisja alaskaalade omavahelised korrelatsioonid jäävad vahemikku $r = .18$ (ohvri ja kõrvalseisja vahel) kuni $r = 0,48$ (kiusaja ja kõrvalseisja vahel). Psühholoogilise heaolu ja kiusamise rollide alaskaalade omavahelised korrelatsioonid jäävad vahemikku $r = -0,15$ (kõrvalseisja ja psühholoogilise heaolu vahel) kuni $r = -0,42$ (ohvri ja psühholoogilise heaolu vahel).

Tabel 5

Korrelatsioonid kiusamise alaskaalade koondskooride ja psühholoogilise heaolu vahel

Skaala	Kiusaja	Ohver	Kõrvalseisja
Ohver	.33*	-	
Kõrvalseisja	.48*	.18	-
Psühholoogiline heaolu	-.23	-.42**	-.15

Märkus: $N = 61$. Kiusaja, Ohver, Kõrvalseisja = Olweuse küsimustiku kiusaja, ohvri ja kõrvalseisja alaskaalade koondskoorid; Psühholoogiline heaolu = Kidscreen-52 küsimustiku psühholoogilise heaolu koondskoor (alaskaalade *tunded, üldine meeleolu, sina ise kogusumma*).

* $p < 0.05$; ** $p < 0.01$.

Selleks, et leida, kas antud uuringus kõrvalseisja kriteeriumile vastanud õpilased raporteerivad madalamat psühholoogilist heaolu võrreldes ohver-kõrvalseisjatega ja õpilastega, kes ei ole kiusamisse kaasatud, viidi läbi Mann-Whitney U test. Testi tulemus näitab, et kõrvalseisja ($n = 17$, $M = 68,76$) psühholoogiline heaolu ei erine statistiliselt oluliselt nende õpilaste psüühilisest heaolust, kes pole kiusamisse kaasatud ($n = 12$, $M = 67,25$), $U = 98,00$, $p = 0,879$. Kui võrrelda kõrvalseisja psüühilist heaolu nende õpilaste omaga, kes on kõrvalseisja-ohvri rollis, ilmneb statistiliselt oluline rühmade vaheline erinevus – kõrvalseisja-ohvri rollis olevate õpilaste ($n = 12$, $M = 53,75$) psühholoogiline heaolu on madalam kõrvalseisja rollis olevate õpilaste ($n = 17$, $M = 68,76$) omast, $U = 39,50$, $p = 0,004$.

Soolised erinevused kiusamise liikide osas

Tabelis 6 on esitatud verbaalse, füüsilise ja varjatud kiusamise keskmised skoorid nii kiusamise, ohvriks olemise kui pealtnägemise alaskaaladel. Selleks, et uurida soolisi erinevusi kiusamise liikide osas, teostati rühmade vaheline võrdlus kiusamise liikide (verbaalne, füüsiline, varjatud) koondskooride osas nii kiusaja, ohvri kui kõrvalseisja rollide puhul. Selleks, et uurida, kas esineb statistiliselt olulisi erinevusi poiste ja tüdrukute vahel kiusamise

liikide osas, teostati Mann-Whitney U test. Testi tulemuste põhjal võib öelda, et statistiliselt oluline erinevus poiste ja tüdrukute vastuste osas esineb verbaalse kiusamise puhul – poisid raporteerisid rohkem teiste kiusamist verbaalselt kui tüdrukud ($U = 269, p = 0,001$). Teiste kiusamise liikide ja rollide vahel statistiliselt olulisi sugude vahelisi erinevusi ei olnud.

Tabel 6

Kiusamise liikide keskmised skoorid

		Poisid <i>n</i> = 27				Tüdrukud <i>n</i> = 34				Kokku <i>n</i> = 61			
		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>
Kiusamine	verbaalne	1,74*	2,55	0	12	0,35*	0,73	0	3	0,97	1,90	0	12
	füüsiline	0,37	0,88	0	4	0,09	0,29	0	1	0,21	0,64	0	4
	varjatud	0,63	1,60	0	8	0,41	0,74	0	3	0,51	1,19	0	8
Ohvriks olemine	verbaalne	1,81	2,77	0	12	1,35	1,61	0	5	1,56	2,20	0	12
	füüsiline	0,26	0,53	0	2	0,32	0,54	0	2	0,30	0,53	0	2
	varjatud	0,78	1,67	0	8	1,24	1,39	0	4	1,03	1,53	0	8
Pealt- nägemine	verbaalne	3,26	3,40	0	12	2,15	1,69	0	6	2,64	2,63	0	12
	füüsiline	0,96	0,98	0	4	1,15	1,26	0	4	1,07	1,14	0	4
	varjatud	1,78	2,41	0	8	1,76	1,44	0	7	1,77	1,91	0	8

Märkus: * $p < 0,005$

Arutelu

Käesoleva töö eesmärk oli uurida, kuidas on seotud koolikiusamise pealt nägemine ja psühholoogiline heaolu 13-16 aastaste laste hulgas. Omavahel võrreldi kõrvalseisja ja kiusamisse mitte kaasatud õpilaste psühholoogilist heaolu ning kõrvalseisja ja ohver-kõrvalseisja psühholoogilist heaolu. Ühtlasi uuriti, kas esineb soolisi erinevusi verbaalse, füüsilise ja varjatud kiusamise puhul nii ohvriks olemise, teiste kiusamise kui ka pealtnägemise osas.

Esimese hüpoteesi kohaselt peaks kõrvalseisja rollis olevad õpilased raporteerima madalamat psühholoogilist heaolu võrreldes õpilastega, kes pole kiusamisse mingil viisil kaasatud. Töös läbi viidud analüüsi tulemused ei kinnitanud seda hüpoteesi – erinevus kõrvalseisjate ning kiusamisse mitte kaasatud õpilaste psühholoogilises heaolus ei olnud statistiliselt oluline. Hüpoteesi püstitamisel oli aluseks Callaghani jt (2019) läbi viidud uurimus, milles uuriti muuhulgas kiusamise rollide seoseid tervise ja elukvaliteediga ning leiti, et kõrvalseisja rollis olevad õpilased raporteerisid rohkem psühholoogilisi sümptomeid (nt halba enesetunnet, ärritatust või närvilisust) ning madalamat eluga rahulolu võrreldes õpilastega, kes polnud kiusamisega kokku puutunud. Käesolevas töös saadud tulemus on vastuolus Callaghani jt (2019) uuringu tulemustega. Erinevus võib tuleneda sellest, et käesoleva töö valim ($N = 61$) on palju väiksem kui Callaghani jt (2019) uuringu valim ($N = 7522$) – käesoleva töö andmeanalüüsis kasutati mitteparameetrilisi teste, kuna tunnused ei vastanud normaaljaotusele, Callaghani jt uuringus teostati analüüsi, mis eeldasid tunnuste vastavust normaaljaotusele. Samuti on nende uurimuses osalenud õpilaste vanus vahemikus 12-18, kuid käesoleva uurimistöö valim koosnes õpilastest vanusevahemikus 13-16. Mitmed uuringud on leidnud kinnitust, et madal empaatiavõime on seotud kiusamiskäitumise ja kiusamises osalemise sagedusega (Jolliffe & Farrington, 2006; Gini, Albiero, Benelli, & Altoe, 2007) ning ühtlasi on leitud, et teismeeas püsib tüdrukute empaatiavõime stabiilsena, kuid poistel toimub puberteedia vältel empaatiavõime langus, mis täiskasvanuikka jõudes saavutab taas endise taseme (Van der Graaff, et al., 2014). Callaghani jt (2019) uuringus osalesid teiste hulgas ka õpilased vanuses 17-18, kuid käesolevas uuringus oli maksimaalne vanus 16 – sellest võib tuleneda erinevus osalejate kiusamiskäitumise ja kiusamise sageduse osas. Ühtlasi võib tulemuste lahknevuse põhjuseks olla asjaolu, et Callaghan jt (2019) määrasid kiusamise rolle ühe küsimuse kaudu (nt ohvri rolli määratlemise puhul „*Kui tihti on sind koolis kiusatud paari viimase kuu jooksul?*“) ning saadud vastajad kategoriseeriti vastavatesse rollidesse alates vastusevariandist „*1-2 korda*“. Käesolevas töös oli iga rolli alaskaalal 9

küsimust ning vastajad kategoriseeriti kiusaja, ohvri või kõrvalseisja rolli alates vastusevariandist „2-3 korda kuus“.

Teine hüpotees, mille kohaselt ohver-kõrvalseisjatel on madalam psühholoogiline heaolu võrreldes kõrvalseisjatega, kes pole ise ohvri rollis olnud, leidis kinnitust. Ka Midgett ja Doumas (2019) leidsid oma uurimuses, et õpilastel, kes raporteerisid lisaks kiusamise pealtnägemisele ka ohvriks olemist, oli rohkem depressiooni sümptomeid võrreldes pealtnägijatega, kes ei olnud ise kiusamise ohvrid. Samuti on varasemates uurimustes leitud, et kõrvalseisjad, kes on ühtlasi kiusatavad, raporteerivad kõrgemat ärevuse taset võrreldes kõrvalseisjatega, kes pole ohvri rollis olnud (Nishina & Juvonen, 2005; Carney, Hazler, Oh, Hibel, & Granger, 2010). Oluline on rõhutada, et käesolevas uurimistöös uuriti kõrvalseisja rolli seoseid üldise psühholoogilise heaoluga, kuid eelnevalt välja toodud uuringutes vaadeldi kõrvalseisja rolli seoseid depressiooni ja ärevuse sümptomitega (Nishina & Juvonen, 2005; Carney, Hazler, Oh, Hibel, & Granger, 2010; Midgett & Doumas, 2019). Siiski leian, et on asjakohane tulemuste vahel paralleele tuua, kuna käesolevas uurimuses on psühholoogilise heaolu alaskaaladeks *tunded, üldine meeleolu ja sina ise/enesetaju* ning ka eelnevalt välja toodud uuringutes (Midgett & Doumas, 2019; Nishina & Juvonen, 2005; Carney, Hazler, Oh, Hibel, & Granger, 2010) sisalduvad depressiooni ja ärevuse mõõdikutes küsimused *tunnete, meeleolu ja enesega rahulolu kohta, näiteks “I worry about what other people think of me”, „I feel depressed“, “I just don’t care anymore”*.

On mitmeid võimalikke põhjendusi sellele, et ohver-kõrvalseisjatel on madalam psühholoogiline heaolu võrreldes kõrvalseisjatega, keda ei kiusata. Kõrvalseisjad, kes on ühtlasi kiusamise ohvrid, võivad kiusamist pealt vaadates uuesti läbi elada ohvri rollis olemist või tunda end kaas-ohvrina (Kuther, 1999; D'Augelli, Pilkington, & Hershberger, 2002), tajudes empaatiavõime kaudu ohvri kannatusi (D'Augelli, Pilkington, & Hershberger, 2002). Ühtlasi võivad kiusamise pealtnägijad tunda hirmu selle ees, et ühel hetkel on võimalus ise taas ohvriks sattuda (Rivers, Poteat, Noret, & Ashurst, 2009). See, kuidas ohvriks olemise kogemus mõjutab kõrvalseisja rollis olevaid õpilasi, on väga oluline tegur kiusamise ennetamise ja sekkumise planeerimise puhul (Werth, Nickerson, Aloe, & Swearer, 2015).

Lisaks eelmainitud põhjustele, mis eeldavad, et vaimse tervisega seotud probleemid tulenevad kiusamise ohvriks olemise kogemusest, on ka vastupidiseid tulemusi, mille põhjal saab väita, et esialgu ilmnevad depressiooni sümptomid ning seejärel järgneb ohvri roll kiusamises (Sentse, Prinzie, & Salmivalli, 2017; Tran, Cole, & Weiss, 2012). Tran jt (2012) viisid läbi longituud-uuringu, et uurida, kas ohvriks olemine ennustab depressiooni sümptomeid või

depressiooni sümptomid ennustavad ohvri rolli kiusamises. Nad leidsid, et depressiooni sümptomid suurendavad ohvriks olemise tõenäosust füüsilise ja varjatud kiusamise puhul ning pakkusid välja, et kiusamise ohvriks langemise tõenäosust on võimalik vähendada depressiooni ravimisega.

Arvestades eelnevalt läbi viidud uurimusi kiusamise rollide ja psühholoogilise heaolu seoste kohta, võib ohver-kõrvalseisja rollis olevate õpilaste psühholoogiline heaolu olla madalam seetõttu, et nad kannatavad kiusamise all, samas võib olla vastupidi, et kõrvalseisja rollis oleva õpilase psühholoogiline heaolu on madalam ning seetõttu on ta ühtlasi sattunud ka kiusamise ohvriks (ohver-kõrvalseisja rolli). Kuna kõrvalseisjad mängivad olulist rolli kiusamisse sekkumisel (Smith, Twemlow, & Hoover, 1999), siis olenemata põhjuslikkuse suunast, on sekkumise kavandamisel väga oluline arvestada ohver-kõrvalseisja rollis olevate õpilaste võimalike vaimse tervise probleemidega.

Kolmanda hüpoteesi kohaselt peaks poisid olema rohkem seotud füüsilise ja verbaalse kiusamisega (nii kiusaja kui ohvrina) võrreldes tüdrukutega. See hüpotees leidis osaliselt kinnitust – leiti, et poisid raporteerisid võrreldes tüdrukutega rohkem teiste kiusamist verbaalselt. See tulemus kattub osaliselt varasemate uuringute tulemustega, mille kohaselt on leitud soolisi erinevusi nii verbaalse, füüsilise kui varjatud kiusamise osas (Dukes, Stein, & Zane, 2010; Wang, Iannotti, & Nansel, 2009; Trach, Hymel, Waterhouse, & Neale, 2010). Wang jt (2009) leidsid, et poisid raporteerisid tüdrukutest rohkem teiste kiusamist füüsiliselt ja verbaalselt ning ka füüsilise ja verbaalse kiusamise ohvriks olemist. Erinevus Wang jt (2009) uuringu tulemustest võis tuleneda sellest, et käesoleva uurimistöö valim on võrdlemisi väike. Samuti võis erinevus tuleneda sellest, et käesoleva töö jaoks koguti andmeid ajal, mil õpilased viibisid koroonaeepideemia tõttu kehtestatud üleriigilise eriolukorra tõttu kodus, mitte koolis kohapeal – füüsilist kiusamist ei saanud klassi- ja koolikaaslaste vahel toimuda ning selle sagedust võidi seetõttu vähem raporteerida kui nii-öelda tavaolukorras.

Neljas hüpotees, mille kohaselt peaks tüdrukud olema nii kiusaja kui ohvri rollis rohkem seotud varjatud kiusamisega kui poisid, ei leidnud kinnitust – tüdrukute ja poiste keskmiste skooride vahel ei olnud statistiliselt olulist erinevust. Hüpoteesi püstitamisel olid aluseks mitmete uuringute tulemused, mis kinnitasid, et tüdrukud on rohkem seotud varjatud kiusamisega kui poisid (Trach, Hymel, Waterhouse, & Neale, 2010; Dukes, Stein, & Zane, 2010; Tran, Cole, & Weiss, 2012). Käesoleva töö tulemuste lahknevus nende uuringute tulemustest võib tuleneda sellest, et kiusamises osalemist ning kiusamise erinevaid liike on hinnatud teistsuguste mõõtevahenditega – sellest võivad tuleneda erinevused

vastusevariantides, skooride äralõikepunktides ning kiusamise rollide ja/või liikide määratlustes. Samuti võis põhjuseks olla asjaolu, et seoses õpilaste viibimisega koolist eemal (koroonaepideemiaga seotud üleriigilise eriolukorra tõttu) ei toimunud sellisel viisil varjatud kiusamist, nagu seda on küsitud Olweuse kiusaja-ohvri küsimustikus. Nimelt määratleti varjatud kiusamist kahe väitega, millest üks oli seotud kuulujuttude levitamisega ning teine mängust või seltskonnast välja jätmisega – neist viimast võidi raporteerida vähem kui tavaliselt, sest ühiseid mängu või seltskonna koosviibimisi ei toimunud.

Piirangud ja edasised uurimissuunad

Käesoleva uurimistöö üheks suuremaks piiranguks on valimi väiksus. Esialgu oli planeeritud valimi suuruseks 150-300 õpilast, kuid koolide sulgemine ning sellega kaasnenud piirangud üleriigilise eriolukorra tõttu raskendasid suhtlust koolide ning seeläbi ka õpilaste ja nende vanematega. Küsitluse läbiviimine ei toimunud klassiruumides (välja arvatud 12 õpilast, kes täitsid küsimustikud klassiruumis), nagu esialgu planeeritud, vaid interneti teel. Kuigi küsimustike lingid saadeti vaid nende laste/lapsevanemate e-mailidele, kes olid uuringus osalemiseks nõusoleku andnud, ei saa olla täielikult kindel, et kõik küsimustikud on täidetud just nende laste poolt, kelle andmed on esitatud.

Kuna uurimuses kasutati enesekohaseid küsimustikke, on võimalik, et vastused kiusamise, ohvriks olemise ja pealtnägemise kohta võisid olla kallutatud sotsiaalse soovitatavuse tõttu, mille kohaselt vastaja võib vastata nii, nagu ta eeldab, et temalt oodatakse või vältida nõõigete vastuste kaudu häbitunnet (Fisher, 1993). Seega, tulevikus läbi viidavad uurimused võiks sisaldada ka näiteks õpetajate või lapsevanemate poolt antud infot, et koguda usaldusväärsemaid ja terviklikumaid andmeid kiusamisega seotud rollide ning psühholoogilise heaolu kohta.

Mõlemad küsimustikud, mida käesoleva uuringu läbiviimisel kasutati, sisaldasid kooliskäimisega seotud küsimusi, kuid suurem osa õpilastest (80%) osales uuringus umbes kuu aega pärast distantsõppe algust. Uuringu sissejuhatavas tekstis oli küll osalejale selgitatud (Lisa 1), mida vastamisel silmas pidada, kuid kooli, õppimist, suhteid õpetajate ja klassikaaslastega käsitlevad küsimused võisid vastajas siiski teatud määral segadust tekitada. Lisaks võis vastajates segadust tekitada asjaolu, et Kidscreen-52 küsimustiku puhul paluti vastajal mõelda eelmisele nädalale, kuid Olweuse kiusaja-ohvri küsimustikule vastates paluti mõelda paarile viimasele kuule - küsimustele vastates tuli vahepeal nii-öelda ümber lülituda.

Osa valimist (12 õpilast) vastas küsimustikule klassiruumis kohapeal sel ajal, kui polnud kehtestatud veel koroonaeepideemiaga seotud piiranguid, ülejäänud osa valimist vastas aga interneti teel, ajal, mil koolid olid suletud ning väljas käimise osas kehtisid ranged piirangud. Keskkondlikel faktoritel võis üleriigilise eriolukorra ajal olla küllaltki suur mõju, seega sel ajal vastanud õpilaste vastused võisid olla kallutatud (nt meeleolu langus sotsiaalse isolatsiooni tõttu), samas kui üks osa vastanutest (20%) täitis küsimustiku ajal, mil keskkond oli tavapärane. Seega võis distantsõppe ajal andmete kogumine mõjutada laste psühholoogilise heaolu skooore.

Edaspidistes selleteemalistes uuringutesse võiks kaasata suurema hulga õpilasi, see annaks suurema võimaluse tulemuste üldistamiseks. Ühtlasi võiks tulevikus kaaluda longituud-uuringu läbiviimist – see annaks võimaluse määrata psühholoogilise heaolu baastaseme ning uurida kiusamise rollide mõju psühholoogilisele heaolule. Ühtlasi annaks longituud-uuring võimaluse uurida kiusamise ennetamise ja/või sekkumise mõju kõrvalseisja ja ohver-kõrvalseisja psühholoogilisele heaolule.

Kokkuvõte

Saadud tulemuste põhjal võib öelda, et ohver-kõrvalseisja rollis (raporteerisid nii ohvriks olemist kui kiusamise pealt nägemist paari viimase kuu jooksul) olevate õpilaste psüühiline heaolu on madalam võrreldes nende õpilastega, kes on ainult kõrvalseisja rollis. Samuti leiti, et poisid on rohkem seotud verbaalse kiusamisega kui tüdrukud. Kuna kõrvalseisjad mängivad kiusamissituatsioonidesse sekkumisel tähtsat rolli, on oluline arvestada nende võimaliku madalama psühholoogilise heaoluga, mis võib olla seotud ohvriks olemise kogemusega. Käesolevas uuringus saadud tulemusi ei saa üldistada kogu populatsioonile, kuna uuringus osalejate arv oli väike. Siiski on antud uurimuse teemapüstitus oluliseks panuseks kiusamisega seotud uuringute puhul, sest siiani pole Eestis läbi viidud uuringut, mis keskenduks just kiusamist pealt nägevate õpilaste ehk kõrvalseisjate psühholoogilisele heaolule.

Käesoleva uuringu tulemused võiks huvi pakkuda nii koolis töötavatele vaimse tervise spetsialistidele kui ka ülejäänud kooli personalile, kuna kiusamise ennetamisel ja sekkumisel on oluline arvestada ohvriks olevate kõrvalseisjate võimalike vaimse tervise probleemidega.

Tänuõnad

Soovin tänada oma juhendajat Astra Schultsi alati toetava suhtumise ja igakülgse abi eest. Tema toetus ja head nõuanded aitasid mind selle uurimuse teostamisel ning uute teadmiste ja kogemuste omandamisel.

Kasutatud kirjandus

- Aasvee, K., Liiv, K., Eha, M., Oja, L., Härm, T., & Streimann, K. (2016). *Eesti kooliõpilaste tervisekäitumine*. Tallinn: Tervise Arengu Instituut.
- Akkermann, K. (2014). *Lapse heaolu ja vaimse tervise hindamisvahendite kaardistamine. Rakenduskava standardiseeritud hindamisvahendite kohandamiseks Eesti praktikale. Lõppraport*. Tartu: OÜ Kognitiivse ja Käitumisteraapia Keskus .
- Arshad, M., Aslam, M., & Tanvir, N. (2016). Adolescence; Relationship between bullying and psychological problems in adolescence. *Professional Med J*, 23(10), 1194-1197.
- Asif, A. (2016). *Relationship between Bullying and Behavior Problems (Anxiety, Depression, Stress) among Adolescence: Impact on Academic Performance*. MedCrave Group LLC.
- Axford, N., Bjornstad, G., Clarkson, S., Ukoumunne, O. C., Wrigley, Z., Matthews, J., . . . Hutchings, J. (2020). The effectiveness of the KiVa bullying prevention program in Wales, UK: results from a pragmatic cluster randomized controlled trial. *Prevention science*.
- Bowes, L., Joinson, C., Wolke, D., & Lewis, G. (2015). Peer victimisation during adolescence and its impact on depression in early adulthood: Prospective cohort study in the United Kingdom. *British Medical Journal*, 350, L2469.
- Callaghan, M., Kelly, C., & Molcho, M. (2019). Bullying and bystander behaviour and health outcomes among adolescents in Ireland. *J Epidemiol Community Health*, 73(5), 416-421.
- Carney, A. G., & Merrell, K. W. (2001). Bullying in schools: Perspectives on understanding and preventing an international problem. *School Psychology International*, 22(3), 364-382.
- Carney, J. V., Hazler, R. J., Oh, I., Hibell, L. C., & Granger, D. A. (2010). The relations between bullying exposures in middle childhood, anxiety, and adrenocortical activity. *Journal of School Violence*, 9(2), 194-211.
- Craig, W., Harel-Fisch, Y., Fogel-Grinwald, H., Dostaler, S., Hetland, J., Simons-Morton, B., . . . Pickett, W. (2009). A cross-national profile of bullying and victimization among adolescents in 40 countries. *International Journal of Public Health*, 54, 216-224.
- Craig, W., Overpeck, M. D., Saluja, G., Ruan, J., & Nansel, T. R. (2004). Cross-national consistency in the relationship between bullying behaviors and psychological adjustment. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 158, 730-736.
- Crick, N. R., & Bigbee, M. A. (1998). Relational and overt forms of peer victimization: a multiinformant approach. *Journal of consulting and clinical psychology*, 66(2), 337-347.
- D'Augelli, A. R., Pilkington, N. W., & Hershberger, S. L. (2002). Incidence and mental health impact of sexual orientation victimization of lesbian, gay, and bisexual youths in high school. *School Psychology Quarterly*, 17(2), 148.

- Dukes, R. L., Stein, J. A., & Zane, J. I. (2010). Gender differences in the relative impact of physical and relational bullying on adolescent injury and weapon carrying. *Journal of School Psychology, 48*(6), 511-532.
- Fisher, R. J. (1993). Social desirability bias and the validity of indirect questioning. *Journal of consumer research, 20*(2), 303-315.
- Geoffroy, M.-C., Boivin, M., Arseneault, L., Turecki, G., Vitaro, F., Brendgen, M., . . . Côté, S. (2016). Associations between peer victimization and suicidal ideation and suicide attempt during adolescence: Results from a prospective populationbased cohort. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 55*, 99–105.
- Gini, G., Albiero, P., Benelli, P., & Altoe, G. (2007). Does empathy predict adolescents' bullying and defending behavior? *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression, 33*(5), 467-476.
- Gini, G., Pozzoli, T., Borghi, F., & Franzoni, L. (2008). The role of bystanders in students' perception of bullying and sense of safety. *Journal of School Psychology, 46*(6), 617-638.
- Huitsing, G., Lodder, G. M., Browne, W. J., Oldenburg, B., Van der Ploeg, R., & Veenstra, R. (2020). A large-scale replication of the effectiveness of the KiVa Antibullying Program: a randomized controlled trial in the Netherlands. *Prevention science, 1*-12.
- Hutchinson, M. (2012). Exploring the impact of bullying on young bystanders. *Educational Psychology in Practice, 28*(4), 425-442.
- Jolliffe, D., & Farrington, D. P. (2006). Examining the relationship between low empathy and bullying. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression, 32*(6), 540-550.
- Jones, A., Richardson, M., Jensen, B., & Whiting, E. (2020). Perceptions of School Uniforms in Relation to Socioeconomic Statuses. *RMLE Online, 43*(6), 1-13.
- Kaljuste, K. (2016). *Kiusamiskogemuse seosed koolirõõmuga*. Tartu.
- Kuther, T. L. (1999). A developmental-contextual perspective on youth conviction by community violence. *Adolescence, 34*(136), 699.
- Kyriakides, L., Kaloyirou, C., & Lindsay, G. (2006). An analysis of the Revised Olweus Bully/Victim Questionnaire using the Rasch measurement model. *British Journal of Educational Psychology, 76*(4), 781-801.
- Lereya, S. T., Copeland, W. E., Zammit, S., & Wolke, D. (2015). Bully/victims: a longitudinal, population-based cohort study of their mental health. *Eur Child Adolesc Psychiatry, 24*, 1461–1471.
- Lereya, S. T., Winsper, C., Heron, J., Lewis, G., Gunnell, D., Fisher, H. L., & Wolke, D. (2013). Being Bullied During Childhood and the Prospective Pathways to Self-Harm in Late Adolescence. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 52*(6), 608-618.

- lovibond, P. F., & Lovibond, S. H. (1995). The structure of negative emotional states: Comparison of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS) with the Beck Depression and Anxiety Inventories. *Behaviour research and therapy*, 33(3), 335-343.
- Markina, A., & Žarkovski, B. (2014). *Laste hälbiv käitumine Eestis*. Justiitsministeerium.
- McLaughlin, K. A., & King, K. (2015). Developmental trajectories of anxiety and depression in early adolescence. *Journal of abnormal child psychology*, 43(2), 311-323.
- Midgett, A., & Dumas, D. M. (2019). Witnessing Bullying at School: The Association Between Being a Bystander and Anxiety and Depressive Symptoms. *School Mental Health*, 11, 454-463.
- Mirka, H. (2016). *Eesti koolides kasutusel olevad meetmed kiusamise vähendamiseks KIVA pilootprojektiga liitunud koolide näitel*. Tartu.
- Nansel, Craig, W., Overpeck, M. D., Saluja, G., & Ruan, J. (2004). Cross-national consistency in the relationship between bullying behaviors and psychological adjustment. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 158, 730-736.
- Nishina, A., & Juvonen, J. (2005). Daily reports of witnessing and experiencing peer harassment in middle school. *Child Development*, 76(2), 435-450.
- Olatunji, B. O., & Cole, D. A. (2009). The longitudinal structure of general and specific anxiety dimensions in children: Testing a latent trait-state-occasion model. *Psychological Assessment*, 21(3), 412-424.
- Olweus, D. (1995). Bullying or peer abuse at school: facts and intervention. *Current Directions in Psychological Science*, 4(6), 196-200.
- Padgett, S., & Notar, C. E. (2013). Bystanders are the key to stopping bullying. *Universal Journal of Educational Research*, 1(2), 33-41.
- Pent, K. (2013). *Kiusamiskäitumise ja prosotsiaalsete oskuste seosed sotsiaalse staatuse ja tajutud populaarsusega 5.-6. klassi poistel ja tüdrukutel*. Tartu.
- Pozzoli, T., & Gini, G. (2010). Active Defending and Passive Bystanding Behavior in Bullying: The Role of Personal Characteristics and Perceived Peer Pressure. *J Abnorm Child Psychol*, 38, 815-827.
- Pozzoli, T., & Gini, G. (2012). Why Do Bystanders of Bullying Help or Not? A Multidimensional Model. *Journal of Early Adolescence*, 33(3), 315-340.
- Pozzoli, T., Gini, G., & Vieno, A. (2012). The role of individual correlates and class norms in defending and passive bystanding behavior in bullying: A multilevel analysis. *Child development*, 83(6), 1917-1931.
- Rivers, I., Poteat, V., Noret, N., & Ashurst, N. (2009). Observing Bullying at School: The Mental Health Implications of. *School Psychology Quarterly*, 211-223.
- SA Kiusamisvaba Kool. (20. jaanuar 2020. a.). *KiVa programm – mis, kellele ja milleks?*
Allikas: Kiusamisvaba Kool: <https://kiusamisvaba.ee/kiVa-programm/>

- Salmivalli, C., Kaukiainen, A., & Voeten, M. (2005). Anti-bullying intervention: Implementation and outcome. *British Journal of Educational Psychology*, *75*, 465–487.
- Salmivalli, C., Kärnä, A., & Poskiparta, E. (2011). Counteracting bullying in Finland: The KiVa program and its effects on different forms of being bullied. *International Journal of Behavioral Development*, *35*(5), 405-411.
- Salmivalli, C., Lagerspetz, K., Björkqvist, K., Österman, K., & Kaukiainen, A. (1996). Bullying as a group process: Participant roles and their relations to social status within the group. *Aggressive Behavior*, *22*, 1-15.
- Salmivalli, C., Lagerspetz, K., Björkqvist, K., Österman, K., Österman, K., & Kaukiainen, A. (1996). Bullying as a Group Process: Participant Roles and Their Relations to Social Status Within the Group. *Aggressive Behavior*, *22*, 1-15.
- Seals, D., & Young, J. (2003). Bullying and victimization: prevalence and relationship to gender, grade level, ethnicity, self-esteem, and depression. *Adolescence*, *38*, 735-747.
- Sentse, M., Prinzie, P., & Salmivalli, C. (2017). Testing the Direction of Longitudinal Paths between Victimization, Peer Rejection, and Different Types of Internalizing Problems in Adolescence. *Journal of Abnormal Child Psychology*, *45*, 1013-1023.
- Shea, S. C. (2017). *The Art of Understanding: A Practical Guide for Psychiatrists, Psychologists, Counselors, Social Workers, Nurses, and Other Mental Health Professionals*. Elsevier Health Sciences.
- Skrzypiec, G., Slee, P. T., Askell-Williams, H., & Lawson, M. J. (2012). Associations between types of involvement in bullying, friendships and mental health status. *Emotional and Behavioural Difficulties*, *17*, 259-272.
- Smith, J., Twemlow, S. W., & Hoover, D. W. (1999). Bullies, victims and bystanders: A method of in-school intervention and possible parental contributions. *Child Psychiatry and Human Development*, *30*(1), 29-37.
- Solberg, M., & Olweus, D. (2003). Prevalence Estimation of School Bullying With the Olweus Bully/Victim Questionnaire. *Aggressive Behavior*, *29*, 239-268.
- Stapinski, L. A., Araya, R., Heron, J., Montgomery, A. A., & Stallard, P. (2015). Peer victimization during adolescence: Concurrent and prospective impact on symptoms of depression and anxiety. *Anxiety, Stress, and Coping*, *28*(1), 105-120.
- Stapinski, L. A., Bowes, L., Wolke, D., Pearson, R. M., Mahedy, L., Button, K. S., . . . Araya, R. (2014). Peer victimization during adolescence and risk for anxiety disorders in adulthood: A prospective cohort study. *Depression and Anxiety*, *31*, 574-582.
- Zwierzynska, K., Wolke, D., & Leraya, T. (2013). Peer victimization in childhood and internalizing problems in adolescence: A prospective longitudinal study. *Journal of Abnormal Child Psychology*, *41*, 309-323.
- The KIDSCREEN Group Europe. (2006). *The KIDSCREEN Questionnaires - Quality of life questionnaires for children and adolescents. Handbook*. Lengerich: Pabst Science Publishers.

- Thornberg, R., & Jungert, T. (2013). Bystander behavior in bullying situations: Basic moral sensitivity, moral disengagement and defender self-efficacy. *Journal of adolescence*, 36(3), 475-483.
- Trach, J., Hymel, S., Waterhouse, T., & Neale, K. (2010). Bystander Responses to School Bullying: A Cross-Sectional Investigation of Grade and Sex Differences. *Canadian Journal of School Psychology*, 25(1), 114-130.
- Tran, C. V., Cole, D. A., & Weiss, B. (2012). Testing reciprocal longitudinal relations between peer victimization and depressive symptoms in young adolescents. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 41, 353-360.
- Treial, K. (2016). KiVa kiusamisvastase programmi prooviuuring Eestis: kaheaastase klaster-randomiseeritud kontrollkatse tulemused. *Eesti Haridusteaduste Ajakiri*, 4(2), 191–222.
- Turner, M. G., Exum, L. M., Brame, R., & Holt, T. J. (2013). Bullying victimization and adolescent mental health: General and typological effects across sex. *Journal of Criminal Justice*, 41, 53-59.
- Van der Graaff, J., Branje, S., De Wied, M., Hawk, S., Van Lier, P., & Meeus, W. (2014). Perspective taking and empathic concern in adolescence: Gender differences in developmental changes. *Developmental psychology*, 50(3), 881.
- Van Oort, F., Greaves-Lord, K., Ormel, J., Verhulst, F., & Huizink, A. (2011). Risk indicators of anxiety throughout adolescence: the TRAILS study. *Depression and Anxiety*, 28(6), 485-494.
- Wang, J., Iannotti, R. J., & Nansel, T. R. (2009). School bullying among adolescents in the United States: Physical, verbal, relational, and cyber. *Journal of Adolescent health*, 45(4), 368-375.
- Werth, J. M., Nickerson, A. B., Aloe, A. M., & Swearer, S. M. (2015). Bullying victimization and the social and emotional maladjustment of bystanders: A propensity score analysis. *Journal of School Psychology*, 53, 295-308.
- Williford, A., Boulton, A., Noland, B., Little, T. D., Kärnä, A., & Salmivalli, C. (2012). Effects of the KiVa Anti-bullying Program on Adolescents' Depression, Anxiety, and Perception of Peers. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 40, 289-300.
- Winsper, C., Lereya, T., Zanarini, M., & Wolke, D. (2012). Involvement in Bullying and Suicide-Related Behavior at 11 Years: A Prospective Birth Cohort Study. *JOURNAL OF THE AMERICAN ACADEMY OF CHILD & ADOLESCENT PSYCHIATRY*, 51(3), 271-285.
- Wu, W. C., Luu, S., & Luh, D. L. (2016). Defending behaviors, bullying roles, and their associations with mental health in junior high school students: a population-based study. *BMC Public Health*, 16(1), 1066.
- Özdemir, M., & Stattin, H. (2011). Bullies, victims, and bully-victims: a longitudinal examination of the effects of bullying-victimization experiences on youth well-being. *Journal of Agression, Conflict and Peace Research*, 3(2), 97-102.

Lisa 1. Sissejuhatav tekst uuringus osalemiseks

Armas osaleja

Sa hakkad täitma koolikiusamist uurivat testi. Täpsemalt, koolikiusamise seoseid psühholoogilise heaolu, hinnangute ja toimetulekuoskustega. Uuring koosneb viiest alaosast ja kõigi osade täitmine võtab kokku aega umbes 20-30 minutit. Uuringu tulemusi kasutatakse ainult teaduslikuks tööks.

Iga alaosa juures on selgitus ja näited, kuidas ülesandeid täita. Suurem osa küsimusi eeldab Sulle sobiva vastusevariandi märkimist või skaalal kriipsu Sulle sobivasse kohta nihutamist. Kõik vastused on salajased ja me ei saa kuidagi teada, et just Sina seda täitsid. Õigesid ja valesid vastuseid pole – kõige õigem vastus on see, mida Sina ise arvad.

Osad küsimused puudutavad kooliskäimist ja sellega seonduvat – praegusel perioodil kooliskäimist otseselt ei toimu, kuid siiski oled õpilasena igapäevaselt kooliasjadega seotud. Seega, mõtle kooliga seotud küsimuste puhul sellele, mis puudutab igapäevaseid tegevusi seoses õpetajatega, õppetööga ja koolikaaslastega.

Aitäh, et oled valmis osalema uuringus, mis loodetavasti leiab põhjused ja hiljem ka lahendused, miks mõnel lapsel pole koolis hea olla. Me hindame Sinu panust väga!

Mina, Riin Leas,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose KOOLIKIUSAMISE PEALTNÄGEMINE: KÕRVALSEISJATE PSÜHHOLOOGILINE HEAOLU, mille juhendaja on Astra Schults,

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Riin Leas

17.08.2020